

Alla Kozhinowa

<https://orcid.org/0000-0002-5498-7037>

Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk

Koloronimy Starego Testamentu w polskich szesnastowiecznych tłumaczeniach biblijnych

Celem artykułu jest zbadanie terminów kolorystycznych w polskich przekładach Starego Testamentu dokonanych w XVI w.: Jana Leopolda (1561), Biblii Radziwiłłowskiej (Brzeskiej) (1563), Szymona Budnego (1572), Jakuba Wujka (1599). Różnice między tłumaczeniami ujawniają się na płaszczyźnie pozajęzykowej (odmienne wyznaczenie stoi za wyborem innych źródeł pierwotnych) oraz na płaszczyźnie językowej (liczba koloronimów wzrasta w tłumaczeniu). Motywacja słowa widoczna w oryginalnym tekście najczęściej zanika podczas tłumaczenia, co prowadzi do zacierania pierwotnych treści.

This article aims to examine colour terms in Polish translations of the Old Testament made in the sixteenth century: of Jan Leopoldita (1561), the Radziwiłł (Brzeska) Bible (1563), of Szymon Budny (1572) and Jakub Wujek (1599). The differences between translations are apparent both on a non-linguistic and linguistic level. Non-linguistic differences arise from religious variations that influence the choice of primary sources, while linguistic differences are seen in the increased number of colour terms used in translations. Additionally, the original motivation behind specific words often gets lost during translation, which can obscure the meaning of the original content.

S ł o w a k l u c z o w e: koloronimy, polskie przekłady biblijne XVI w., języki średniopolski, hebrajski, grecki, łaciński

K e y w o r d s: colour terms, 16th-century Polish Bible translations, Middle Polish, Hebrew, Greek, Latin

1. Wstęp

W niniejszym artykule koloronim rozumiany jest jako swoista jednostka semiotyczna, silnie zakorzeniona w kontekście kulturowym, której znaczenie wynika zarówno z jej etymologii, jak i z kulturowo konotowanych prototypów barw. W tekstach Starego Testamentu koloronimy pojawiają się w otoczeniu jednostek leksykalnych, które modelują ich semantykę, wzbogacając wymiar referencyjny. Ze względu na odwołania do odmiennych wzorców kulturowych w różnych językach przekład koloronimów okazuje się szczególnie trudny – pełne oddanie ich konotacji kulturowych bywa często niemożliwe. Mówiąc o analizie nominacji kolorów w łacińskim tekście II w. n.e., Umberto Eco pisał, że to jest rodzaj wezwania: „Spotykamy się z terminami lingwistycznymi określającymi kolory, ale nie wiemy, do jakich efektów kolorystycznych się one odnoszą”¹.

Celem niniejszego artykułu jest analiza koloronimów w tłumaczeniach Starego Testamentu na język polski, przeprowadzonych w XVI w. Biorąc pod uwagę powyższe określenie koloronimów w starożytnym tekście jako jednostek, w których semantyce widoczne są pierwotne motywacje słowa oraz konotacje kulturowe, badanie polegać będzie przede wszystkim na ustaleniu tego, czy motywacje słowotwórcze koloronimów obecne w języku oryginału są widoczne też w tekście tłumaczenia i na tej podstawie na określeniu zmian w systemie oznaczania kolorów w kierunku od oryginału do tłumaczenia, a także tego, w jaki sposób zostały w to zaangażowane czynniki językowe i pozajęzykowe (kulturowe).

Język i styl Wielkiej Księgi stały się podstawą tradycji książkowej wielu narodów. Ukształtował ją jednak nie tyle tekst oryginalny, ile różnego rodzaju tłumaczenia, zawierające liczne odstępstwa od oryginału i nowe znaczenia, których nie ma w pierwotnym tekście. Wśród przyczyn takich odstępstw należy wymienić przede wszystkim zderzenie różnych systemów językowych: „Można powiedzieć, że system kolorów w tekście jest wewnętrzną strukturą z »granicami«, które są »ruchome«, ale granice zależą od matrycy światopoglądowej języka hebrajskiego i języków tłumaczenia. Język hebrajski kreuje jeden tekst²

¹ U. Eco, *How Culture Conditions the Colours We See*, w: *On Signs*, ed. by M. Blonsky, Baltimore 1996, s. 158 (jeśli nie zaznaczono inaczej, przekłady w tłumaczeniu A.K.).

² Termin „tekst” został użyty w rozumieniu klasycznej teorii Y. Lotmana „tekst w tekście”.

kolorystyczny w tekście biblijnym, oparty na derywacjach rdzeniowych. Języki indoeuropejskie tworzą inny tekst kolorystyczny”³.

Należy też pamiętać, że tłumaczenia biblijne na język polski powstałe w XVI w. opierały się na różnych tekstach oryginalnych. Katolicki przekład Biblii Jana Leopolity, profesora Akademii Krakowskiej, wydany w 1561 r., zachowuje wierność tekstowi Wulgaty z pewnymi poprawkami, stosownie do wersji hebrajskiej i greckiej⁴.

W 1563 r. dzięki pieniądzom Mikołaja Radziwiłła „Czarnego w Brześciu” wydano Biblię, zwaną tradycyjnie Biblią Brzeską lub Radziwiłłowską. Przekład został dokonany z języka hebrajskiego i miał charakter protestancki, chociaż w niektórych badaniach przypisywano jej rzekomy antytrynitaryzm⁵. Nad tłumaczeniem pracowało 17 autorów – zarówno polskich kalwinów, jak i zaproszonych obcokrajowców, którzy przywieźli tłumaczenie Biblii na język francuski Jana Kalwina⁶, wpływ ten jest też widoczny w tekście przekładu.

Natomiast tłumaczenia antytrynitarnego z hebrajskiego tekstu masoreckiego (dalej: MT) dokonał Szymon Budny z Mazowsza, który pracował w Wielkim Księstwie Litewskim. Uważa się, że pomagał mu ktoś znający język hebrajski⁷. Praca Budnego okazała się na tyle nowatorska, że jego antytrynitarni towarzysze zrehabilitowali tekst podczas wydania Biblii w Nieświeżu w 1572 r.⁸ Budny publicznie wyrzekł się tego wydania, ale do dzisiaj przypisuje się je właśnie jemu.

Cykl polskich przekładów Biblii z XVI w. zamyka dzieło, które odegrało doniosłą rolę w dziejach polskiego chrześcijaństwa. Jej autorem był jezuita Jakub Wujek z Wągrowca, który w swojej twórczości posługiwał się tekstem Wulgaty, nawiązując do Septuaginty (dalej: LXX) w przypadkach, gdy łacinę można było odczytać inaczej⁹,

³ M. Almalech, *Colors as a Semiotic Tool for Bible Analysis*, w: *Sign, Method and the Sacred. New Directions in Semiotic Methodologies for the Study of Religion*, ed. by J. Cronbach Van Boom, T.-A. Pöder, Berlin–Boston 2021, s. 251.

⁴ Jan Leopolita przypisuje sobie jedynie funkcję kogoś, kto poprawiał stare tłumaczenie nieznanego autora, K. Górski, *Biblia polska do r. 1632*, w: *Fragen der polnischen Kultur in 16. Jahrhundert*, hrsg. von R. Olesch, H. Rothe, Giessen 1980, s. 172–181.

⁵ R. M. Leszczyński, *Biblia brzeska – ewangelicka czy antytrynitarna?*, w: idem, *Biblia brzeska – historia, język, teologia*, Łódź 2013, s. 55–104.

⁶ I. Kwilecka, *Problem autorstwa przekładu Apokryfów w Biblii Szymona Budnego z 1572 roku*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 33, 1996, s. 49.

⁷ H. Merczyng, *Szymon Budny jako krytyk tekstów biblijnych*, Kraków 1913, s. 42.

⁸ Ю. Лабынцэў, *Паватае Скарынам*, Мінск 1990, s. 173.

⁹ J. Sobczykowa, *O naukowej polszczyźnie humanistycznej złotego wieku. Wujek – Budny – Murzynowski*, Katowice 2012, s. 34.

natomiast w jego komentarzach wspomniano też o tekście hebrajskim¹⁰. Dzieło Wujka również było nowatorskie i w wydaniu zrealizowanym już po śmierci autora w 1599 r. komisja jezuicka dokonała znaczących zmian w tłumaczeniu.

Grupę czynników zależnych od języka tłumaczenia można określić jako językowymi, uwarunkowanymi systemami różnych języków. Wybór języka natomiast w dużym stopniu wynikał z pozajęzykowych różnic wyznaniowych: katolicy Jan Leopolita i Jakub Wujek korzystali się przede wszystkim z tekstu Wulgaty, natomiast różnowiercy Szymon Budny i tłumacze Biblii Radziwiłłowskiej¹¹ – z MT. Do czynników pozajęzykowych należą również te wynikające z różnego podejścia do techniki tłumaczenia. Leopolita trzyma się tekstu oryginalnego, jego tłumaczenie zawiera „częste nawiasowe dopowiedzenia, wskazujące na ogromną dbałość o poprawny odbiór przekazu”¹². Wersja Biblii Radziwiłłowskiej jest dość swobodna w stosunku do MT, ponieważ tłumacze zwracali większą uwagę na znaczenie niż na dosłowność, Budny zaś posługiwał się techniką tłumaczenia dosłownego. Wujek kierował się nie dosłownością, ale adekwatnością – ideę oryginału przekazywał za pomocą środków istniejących w języku, na który dokonywane jest tłumaczenie.

2. Kolory i koloronimy

Należy pamiętać, że tłumaczenie od tekstu oryginalnego dzieli w tym przypadku olbrzymia przestrzeń czasowa. Anna Wierzbicka pisze: „uniwersalną cechą języka jest to, że postrzeganie kolorów na pewnym etapie opisuje się za pomocą lokalnie wyróżniających się odniesień, takich jak pewne charakterystycznie wyglądające minerały, zwierzęta lub rośliny”, a dalej sugeruje, że słowo „w pewnym momencie może całkowicie oddzielić się od swojego etymonu i przyłączyć się w językowej świadomości mówiących, do innego, bardziej wyrazistego

¹⁰ D. Bienkowska, *Jak Jakub Wujek Pismo święte na język polski przekładał*, „Bobolanum”, 9, 1998, s. 30–31.

¹¹ Należy jednak pamiętać, że „Budny ostro skrytykował tłumaczy brzeskich za to, że wspomagali się przekładem łacińskim i francuskim, a nie trzymali się ściśle oryginału”, A. Łuczak, *Droga Szymona Budnego do krytycznego wydania Nowego Testamentu z 1574 roku*, Warszawa 2016, s. 28.

¹² A. Kępińska, *Składnia XVI-wiecznych przekładów Ewangelii na język polski*, s. 2, <https://ewangelie.uw.edu.pl/files/skladnia.pdf> (19 V 2025).

modelu percepcyjnego”¹³. Według Athalyi Brenner-Idan, „pod koniec okresu starotestamentowego słownictwo barw podstawowych biblijnego języka hebrajskiego znajdowało się na początku etapu IV według schematu Berlina-Kaya”¹⁴, w związku z tym do rozpatrzenia w niniejszym artykule przyjęto leksemy reprezentujące następujące znaczenia odpowiadające temu etapowi: ‘czarny’, ‘biały’, ‘czerwony’, ‘zielony’, ‘żółty’. Dodano do nich także oznaczenie koloru niebieskiego, które pojawiło się na V etapie rozwoju oznaczeń barw według powyższego schematu; specyfika tego koloru zostanie omówiona w odpowiednim rozdziale.

Już na początku badania można sugerować, że z główną cechą tłumaczeń z XVI w. jest rozszerzenie palety kolorów, co oczywiście spowodowało pewne zmiany treści starożytnego tekstu zarówno na poziomie powierzchniowym, jak i głębszym.

2.1. Kolor czerwony

Nie ma wątpliwości, że „różne rodzaje koloru czerwonego w języku hebrajskim przedstawiają hebrajski światopogląd, ujawniając nieznane powiązania myślowe i nieznaną treść Biblii, systemu teologicznego z nowymi kluczowymi punktami zrozumienia. Ponadto niektóre czerwone kody pozostają po przetłumaczeniu, a inne są zaszyfrowane w języku hebrajskim”¹⁵.

Oznaczenia czerwieni w MT wywodzą się z kilku etymonów. Jedną grupę tworzą derywaty od rdzenia דָּמָה ‘być czerwonym; rumienić się, wyglądać na czerwonego’: דָּמָה ‘czerwony (o człowieku, koniu, krowie, wodzie, soczewicy)’, דָּמָה דָּמָה ‘czerwonawy, być czerwonawym (od owrzodzeń trądu)’, דָּמָה דָּמָה ‘czerwony, rudy (o Ezawie w niemowlęctwie)’¹⁶. W greckim tekście LXX odpowiadają im formy i derywaty przymiotnika $\pi\upsilon\rho\rho\acute{o}s$ ‘czerwony, kolor ognia’ < $\pi\acute{\upsilon\rho}$ ‘ogień’, które nie zachowują motywacji masoreckich – choć etymologia hebrajskiego rdzenia

¹³ A. Wierzbicka, *The Meaning of Colour Terms. Semantics, Cultures and Cognition*, „Cognitive Linguistics”, 1, 1990, 1, s. 138, 139.

¹⁴ A. Brenner-Idan, *Colour Terms in the Old Testament*, Sheffield 1982, s. 56.

¹⁵ M. Almalech, *Cultural Unit Red in the Old Testament*, „Language and Semiotic Studies”, 9, 2023, 1, s. 105.

¹⁶ F. Brown et al., *Enhanced Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon, with an Appendix Containing the Biblical Aramaic, Based on the Lexicon of W. Gesenius as Translated by E. Robinson, by F. Brown, with the Cooperation of S. R. Driver and Ch. A. Briggs*, Oxford 1977 (Washington 2000), s. 80–82.

דָּם jest niejasna¹⁷, w jego gnieździe słowotwórczym znajdują się słowa związane z oznaczeniem ziemi, kilka toponimów, a także imię pierwszego człowieka stworzonego z prochu, w szczególności מִדְּבָר 'ziemia, łąd', אָדָם 'Adam', מִדְּבָר 'miasto w dolinie Siddim'. W tekście reprezentują one tzw. żywy kolor czerwony – występują w odniesieniu do człowieka i zwierzęcia (skóra, włosy, sierść, choroby) oraz żywności¹⁸. Pierwotne motywacje hebrajskich leksemów nie zachowały się również w tekście Wulgaty – odnajdujemy tam formacje *ruber*, *rōbur*, *rōbus*, *rūfus*, których etymon sięga języka praindoeuropejskiego – **rudh-* 'czerwony'¹⁹ – i jest wspólny dla większości języków europejskich.

W polskich tłumaczeniach biblijnych XVI w. powyższe leksemy tłumaczone są za pomocą przymiotnika *czerwony*, jak np. w 2 Krl 3,22:

MT – מִדְּבָר מִדְּבָרִים כְּדָם 'ta woda czerwona jako krew';

LXX – τὰ ὕδατα **πυρρά** ὡσεὶ αἷμα;

Vulg. – aquas **rubras** quasi sanguinem;

Leop. (też Wuj.; Bud.). – wody **czerwone** jako krew;

Radz. – wody zdały się im jako krew **czerwone**²⁰.

Ten sam przymiotnik oraz jego derywaty tłumaczą nazwy cech plagi trądu w Księdze Kapłańskiej (13, 19):

MT – מִדְּבָר מִדְּבָרִים כְּדָם 'a w miejscu ropnia pojawił się biały guz lub biała lub czerwona plama';

LXX – καὶ γένηται ἐν τῷ τόπῳ τοῦ ἔλκουσ οὐλὴ λευκὴ ἢ τηλαυγὴς λευκαίνουσα ἢ **πυρρίζουσα**;

Vulg. – et in loco ulceris tumor apparuerit albus sive macula **subrufa**;

Leop. – ...na jego miejscu została blizna biała albo **przyczerwieńszym**...;

Radz. – A na miejscu wrzodu onego nadąłby się guz biały, aby też liszał jaki biały, albo **czerwony**...;

Bud. – Jeśli się uczyni na miejscu onego pryszcz guz biały, albo blizna biała i **przyczerwona**...;

Wuj. – a na miejscu wrzodu ukazałaby się blizna biała albo **przyczerwieńszym**...

¹⁷ Istnieją co najmniej trzy hipotezy i każda z nich ma słabe punkty z językowego punktu widzenia. Pierwsza łączy ten leksem z rzeczownikiem דָּם 'krew', jednak nic nie potwierdza derywacji poprzez dodanie w nagłosie נ; druga natomiast z מִדְּבָר 'ziemia', te słowa oczywiście są pokrewne, lecz kierunek derywacji można też odwrócić; zwolennicy trzeciej hipotezy sugerują derywację od arab. *ʾadamat-un* 'skóra', T. Sikora, *Symbolika barw w mistyce żydowskiej. Prolegomena*, „Studia Judaica”, 6, 2003, 2 (12), s. 48.

¹⁸ R. Gradwohl, *Die Farben im Alten Testament*, Berlin 1963.

¹⁹ M. de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden–Boston 2008, s. 527.

²⁰ Wykaz zastosowanych skrótów zob. w bibliografii.

Jednak nie tylko słowo ‘czerwony’ zostało użyte do przetłumaczenia wyżej wymienionych jednostek. Zasoby leksykalne języka polskiego XVI w. pozwoliły na użycie innych, bardziej precyzyjnych oznaczeń. I tak na kolor włosów Ezawa wskazywał przymiotnik ‘lisowaty’, często używany w tym czasie na oznaczenie koloru sierści zwierzęcia, który później stopniowo zniknął z języka literackiego i gwar²¹, por. Rdz 25, 25:

MT – וַיֵּצֵא אֶת-יִשְׂכָּרְבָּר וְאֶת-רֹאשׁוֹ אֶת-רֹאשׁוֹ אֶת-רֹאשׁוֹ ‘i wyszedł pierwszy cały czerwony’;

LXX – ἐξῆλθεν δὲ ὁ υἱὸς ὁ πρωτότοκος **πυρράκης** ὅλος;

Vulg. – Qui primus egressus est **rufus** erat;

Leop. – Który się pirwej narodził **lisowaty** był;

Radz. – A tak pierwszy, który wyszedł, był **lisowaty**;

Bud. – I wyszedł pierwszy **lisowaty**;

Wuj. – Który pirwej wyszedł, **lisowaty** był.

W oznaczeniu koloru włosów Dawida (1 Sm 16, 12) występuje kolejna nominacja kolorystyczna – ‘rysawy’ (MT וְיִשְׂכָּרְבָּר), która pojawiła się w polskich tekstach od XVI w., zanikła zaś na początku XVIII w.²²:

Radz. – A on był **ryssawy**, oczu wdzięcznych i piękny na obliczu.

Na określenie koloru skóry używany był przymiotnik ‘rumiany’, por. PnP 5, 10:

MT – וַיֵּצֵא אֶת-יִשְׂכָּרְבָּר וְאֶת-רֹאשׁוֹ אֶת-רֹאשׁוֹ אֶת-רֹאשׁוֹ ‘ukochany mój biały i czerwony’;

LXX – ἀδελφιδός μου λευκός καὶ **πυρρός**;

Vulg. – Dilectus meus candidus et **rubicundus**;

Leop. – Miły mój biały i **rumiany**;

Radz. – Namilszy mój jest bieluchny i **rumiany**;

Bud. – Miły mój (jest) świetny a **rumiany**;

Wuj. – Miły mój jest biały i **rumiany**.

Inną nominację znajdujemy w przedstawieniu umaszczenia zwierząt (Za 1, 8):

MT – וַיֵּצֵא אֶת-יִשְׂכָּרְבָּר וְאֶת-רֹאשׁוֹ אֶת-רֹאשׁוֹ אֶת-רֹאשׁוֹ ‘widziałem nocą – oto mąż jadący na koniu czerwonym’;

LXX – ὥρακα τὴν νύκτα καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ἵππον **πυρρόν**;

Vulg. – Vidi per noctem, et ecce vir sedens super equum **rufum**;

Leop. (też Wuj.) – Widziałem w nocy, a oto mąż wsiadający na konia **rydzego**;

²¹ A. Zaręba, *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*, Wrocław 1954, s. 28; *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego jeszcze notuje ten przymiotnik (SJPD, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/lisowaty;5446942>) w tekstach XIX w., natomiast WSJP już go nie podaje.

²² A. Zaręba, op. cit., s. 31. Chociaż hasło ‘rysawy’ można znaleźć jeszcze w *Słowniku warszawskim* (SW 796), ale tylko z przykładami pobranymi ze słownika Lindego (idem, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1812, s. 158), w słownikach współczesnego języka polskiego tego wyrazu nie ma.

Radz. – Widziałem w nocy, a oto mąż jeździł na **rydzym** koniu;

Bud. – Widziałem w nocy, ano mąż jeździł na koniu **rydzem**.

Język polski stwarzał więc już w XVI w. możliwość różnorodności leksykalnej, a tłumaczenia mogły zachować jedność oryginału lub zgubić ją. Tłumacze, począwszy od LXX, nie dostrzegali już identyczności rdzeni tekstu pierwotnego. Zatem gdy w tekście Starego Testamentu pojawia się jedna z pierwszych w historii literatury gra językowa oparta na pokrewieństwie słów, zanika ona już w LXX i Wulgacie. Mówimy o tekście biblijnym, według którego Ezaw sprzedał swoje pierworództwo za miskę soczewicy (Rdz 25, 30), gdzie nadano mu przydomek ze względu na czerwony kolor potrawy – por. עֶדֶם [aw-dome] ‘czerwony’ i עֵדֹם [ed-ome] ‘Edom’:

MT – הָלַעַיְטָנִי נָא מִן־הָעֵדֹם... עַל־כֵּן קָרָא־שְׁמוֹ עֶדֶם ‘daj czerwone, czerwone ... od tego dali mu przydomek Edom’.

Nic podobnego nie ma już w tłumaczeniach klasycznych, por.:

LXX – ... γεῦσόν με ἀπο τοῦ ἐψέματος τοῦ πυρροῦ τούτου... δια τοῦτο ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Εδωμ;

Vulg. – Da mihi de coctione hac **rufa**... Quam ob causam vocatum est nomen eius **Edom**.

W Neo-Wulgacie pojawia się tłumaczenie *id est Rufus*, jednak nie było go we wczesnych wersjach.

Z polskich tłumaczy biblijnych tylko Szymon Budny wyjaśnia to na marginesie:

Bud. – ...daj mi jeść proszę tej potrawy **czerwonej**... a tak nazwano jego =**Edom** (=Edom wyklada się **czerwony**).

Pozostali zaś tłumacze szesnastowieczni nie uznali za konieczne dodawania wyjaśnienia, nawet twórcy Biblii Radziwiłłowskiej, którzy hojnie wykorzystywali dla glos marginesy swojego wydania, a tłumaczyli, jak podawali sami, z tekstu hebrajskiego:

Radz. – Daj mi jeść proszę cię tej potrawy **czerwonej**... A przetoż imię jego nazwane jest **Edom**.

Wuj. – Daj mi z warzywa tego **czerwonego**... I z tejże przyczyny nazwano imię jego **Edom**.

W Biblii Leopoldy natomiast zmienia się nawet kolor potrawy:

Leop. – Daj mi też tej warzy **żółtej** ... I dlategoż nazwano imię jego **Edom**.

Być może tę zmianę koloru można wytłumaczyć konsekwencją tłumacza. Biblia Leopoldy została przetłumaczona z Wulgaty.

Hebrajskie **רָדָם** w tłumaczeniach biblijnych, jak już wspomniano, tradycyjnie przedstawiano przez przymiotniki *ruber* ‘czerwony’ i *rūfus* ‘jasnoczerwony, czerwony’. Pierwszemu u Leopolicy odpowiada tłumaczenie ‘czerwony’, jak w powyższym wersecie 2 Krł 3, 22, por. także Iz 63, 2:

Vulg. – Quare ergo **rubrum** est indumentum tuum?

Leop. – Czemuż tedy **czerwone** jest odzienie twoje?

Natomiast tam, gdzie używany jest przymiotnik *rūfus*, w Biblii Leopolicy pojawiają się słowa ‘lisowaty’, ‘rydzy’. Może to świadczyć o tym, że tłumacz zrozumiał kolor oznaczany przymiotnikiem *rūfus*, który to przymiotnik swoją drogą ma tę samą motywację co *ruber*, nie jak czerwony, i przedstawił to także w tłumaczeniu wersetu Rdz 25, 30.

Bez względu na to, jaką etymologię rozpatrywanego wyrazu hebrajskiego przyjmujemy, jasne jest, że późniejsze tłumaczenia, w tym także polskie, nie zachowują tej motywacji, gdyż jak wiadomo polski leksem ‘czerwony’ pochodzi z prasłowiańskiego **črъvъ* ‘robak’, co wskazuje na powszechną w wielu kulturach metodę produkcji farby z koszenili, naturalnego barwnika pozyskiwanego z wysuszonych robaków *coccus ilicis*.

W tekście Starego Testamentu metoda ta znalazła odzwierciedlenie w innej nominacji – תולעת שני, gdzie תולעת ‘robak *coccus ilicis*; czerwony’ oraz שני ‘purpurowy, karmazynowy; czerwony, farba uzyskana z *coccus ilicis*’²³. Nominacja pojawia się, zaczynając od wersetu Wj 25, 4, który opisuje dobrowolne ofiary na budowę Przybytku, sanktuarium, używanego przez Żydów przed budową świątyni jerozolimskiej:

MT – וְהָכֵל וְאֶרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים ‘i niebieską, i purpurową, i czerwoną, i bisior, i kozią’,

i występuje dość często (42 razy) w innych księgach Starego Testamentu, określając we wszystkich tych przypadkach „nieżywy” czerwony kolor, czyli kolor i barwnik wytwarzany przez człowieka do barwienia artefaktów.

Teksty LXX i Wulgaty, ze względu na stosowanie w tych kulturach tej samej metody produkcji czerwonego barwnika, zachowują wskazaną formę wewnętrzną, por. κόκκινον διπλοῦν (LXX), gdzie κόκκινος ‘czerwony, purpurowy, szkarłatny’ pochodzi od κόκκος ‘jądro, ziarno

²³ F. Brown et al., op. cit., s. 1040.

lub jagoda *ilex coccifera*; te jagody to skupiska jaj samicy koszenili²⁴, też łacińskie *coccumque bis tinctum* (Vulg.). W obu nominacjach widzimy leksem, który wskazuje na podwójną barwę (διπλοῦς, *bis*), co spowodowane jest zbieżnością podstawy spółgłoskowej dwóch rdzeni – w tekście hebrajskim początkowo nie było oznaczeń samogłosek, a skład początkowych spółgłosek w leksemie פְּנִי *‘purpura’* jest taki sam jak i w פְּנִי, które użyte jako przysłówek oznaczało ‘znowu, drugi raz’. Poniższe cytaty z polskich tłumaczeń biblijnych pozwalają jeszcze raz potwierdzić założenia na temat tego, jakimi tekstami oryginalnymi posługiwali się tłumacze, ponieważ jednostki ze znaczeniem ‘dwukrotnie’ znajdujemy tylko w katolickich wersjach Leopolda oraz Jakuba Wujka, natomiast w Biblii Radziwiłłowskiej i u Szymona Budnego ich nie ma, ponieważ od X w. istniał już MT, posiadający wszystkie niezbędne symbole samogłosek:

LXX – καὶ ὑάκινθον καὶ πορφύραν καὶ κόκκινον διπλοῦν καὶ βύσσον κεκλωσμένην καὶ τρίχας αἰγείας²⁵;

Vulg. – hyacinthum et purpuram **coccumque bis tinctum** et byssum, pilos caprarum;

Leop. – szaty jedwabne modrej barwy, pawłokę, **karmazyn dwakroć barwiony**, bisior albo płótno co na cieńsze postawy z wełny koziej;

Radz. – Hiacynt, szarłat, **jedwab czerwony**, len cienki, kozią wełnę;

Bud. – Jedwab modry i szylratny i **karmazynowy**, i sierść kozia;

Wuj. – hiacynt i szarłat, i **karmazyn dwakroć farbowany**, i bisior, i sierść kozią.

W omawianej pozycji leksem ‘czerwony’ występuje jedynie w Biblii Radziwiłłowskiej, natomiast Leopolda, Budny i Wujek używają tu innych słów – ‘karmazyn’ / ‘karmazynowy’, które jednak zachowują motywację tekstu oryginalnego – jeszcze Aleksander Brückner pisał: „Pierwotne znaczenie *czerwu* i *czermu* było tylko ‘robak’; lit. *kirmis* nic innego, ale już ind. *krmis* obok ‘robaka’, ‘czerwiec’ oznacza i od Indów dostał się jako *kirmiz* do Arabów, a od nich rozszedł się na Wschodzie (tur. *kyrmyzy*) i Zachodzie (włos. *chermisi* i *carmesino*, *carminio*; franc. *cramoisi* i *carmin*), i doszedł do nas jako *karmazyn*, ‘materia jedwabna czerwono czerwcem polskim farbowana’, ‘szkarłat’”²⁶; tej samej wersji trzyma się WSJP²⁷.

²⁴ Thayer’s Greek Lexicon, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/g2847/kjv/tr/0-1> (14 XII 2024).

²⁵ Jako przykład tłumaczenia z LXX można przytoczyć fragment z cerkiewnosłowiańskiej Biblii Osrogskiej (Ostrog.) – *чръвленицу сызубо праденю* ‘podwójnego przędzenia’.

²⁶ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985, s. 220.

²⁷ WSJP, https://wsjp.pl/haslo/do_druku/99657/karmazyn (20 V 2025).

Analogiczną motywację ma leksem *szarlat* / *szarlatny*²⁸: „Wyraz wywodzi się z perskiej nazwy owada zwanego u nas czerwcem (czerwcowi zresztą zawdzięczamy nazwę koloru *czerwonego* oraz nazwę szóstego miesiąca), z którego pozyskiwano barwnik do tkanin”²⁹. W MT odpowiada mu wyraz אֶרְגָּמָן ‘purpura (kolor i ubiór tego koloru)’ o niejasnej etymologii. Wilhelm Gesenius przyjął jego pochodzenie od nazwy mięczaka, z którego wytwarzano barwnik³⁰. Jednak współcześni badacze są skłonni sugerować, że jest to prawdopodobnie zapożyczenie z języków indoeuropejskich, por. w sanskrycie *rāgaman*³¹.

Ideę W. Geseniusa potwierdzają także analogie z tekstem LXX, gdzie אֶרְגָּמָן jest konsekwentnie tłumaczone słowem πορφύρα, oznaczającym zarówno purpurową farbę, jak i mięczaka (purpurowego ślimaka), z którego farba została wykonana³². Słowo *purpura* przeszło do łaciny i zostało użyte w Wulgacie w odpowiednich wersetach.

Inne rdzenie hebrajskie, które można wiązać z określeniem koloru, pojawiają się w tekście Starego Testamentu tylko raz. To קָמַר, które, jak sugerują współcześni badacze³³, w jednym ze znaczeń w koniugacji *Poalal* – ‘rumienić się’ – jest użyte w wersecie Hi 16, 16:

MT – פָּנֵי קָמַרְתָּ מִדָּבָר ‘twarz zrobiła się czerwona od płaczu’.

Żadne z rozważanych tu tłumaczeń nie zachowało znaczenia tekstu hebrajskiego. Trzeba powiedzieć, że czołowy średniowieczny komentator MT Raszi (Szlomo ben Icchak)³⁴ również nie pisał o możliwości wyrażenia w tej pozycji semantyki czerwieni, sugerując tu w nawiązaniu do Miszny znaczenie ‘marszczyć się’. W LXX spotykamy:

LXX – ἡ γαστήρ μου συγκέκεται ἀπο κλαυθμοῦ,

gdzie występuje perfekt bierny od czasownika συγκαίω ‘osiąść we wrzącym kotle’³⁵, co odpowiada znaczeniu wyżej wymienionego hebr. קָמַר w koniugacji Qal. To właśnie znaczenie ukazuje przekład Szymona Budnego:

²⁸ W tym fragmencie Budny używa fonetycznej formy ‘szyrlatny’, ale dalej już występuje forma ‘szarlat’ / ‘szarlatny’.

²⁹ <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/Szkarlat;21217.html> (14 XII 2024).

³⁰ W. Gesenius, *Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament Scriptures*, Cambridge–Boston 1882, s. 84.

³¹ F. Brown et al., op. cit., s. 227.

³² И. Дворецкий, *Древнегреческо-русский словарь*, т. 2, Москва 1958, s. 1358.

³³ F. Brown et al., op. cit., s. 829.

³⁴ Rashi, *The Complete Jewish Bible with Rashi Commentary*, https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/16418 (14 XII 2024).

³⁵ H. G. Liddell, R. Scott, *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1901, s. 1445.

Bud. – Oblicze moje **oparzyło** się od płaczu.

W Wulgacie w tej pozycji pojawia się czasownik *intumescō* ‘puchnąć, wznosić się’³⁶, co znajduje odzwierciedlenie w tłumaczeniach katolickich opartych na wersji łacińskiej:

Wuj. – Oblicze moje **spuchnęło** od płaczu;

Leop. – Oblicze moje **spuchnęło** mi od płaczu.

Inaczej ten fragment został przekazany w Biblii Radziwiłłowskiej:

Radz. – Oblicze moje **oszepeczone** jest płaczem,

jak można sugerować, po wpływie Biblii Jan Kalwina, na której tekście, oprócz oryginalnego MT, opierali się brzescy tłumacze, por.:

Calv. – *Ma face eat ternie de larmes*,

gdzie czasownik *ternir* oznacza ‘usuwać połysk, odbarwiać’, ale także ‘psuć reputację, deprecjonować’³⁷. Natomiast użyty w tłumaczeniu polski czasownik ‘oszepecić’, mający znaczenie ‘zniekształcić, uszkodzić, okaleczyć’, ‘uczynić brzydkim’, lecz też ‘okryć hańbą, zniesławić, zbezcześcić’³⁸, oddaje znaczenie francuskiego oryginału.

Także gdy w grę wchodzi określenie sierści zwierząt polskie tłumaczenia nie zachowują nie tylko motywacji, ale i semantyki hebrajskiego oryginału.

W wersecie Za 1, 8

MT – סוסים אדמים שרקים ולבנים ‘konie rude, gniade i białe’

wyraz שָׁרָק, mający znaczenie ‘jasno-czerwona; gniada, ruda maść’, został zastąpiony przymiotnikiem ze znaczeniem ‘plamisty, pstry’:

Leop. – konie rydze **pstre** i białe;

Radz. (też Bud., Wuj) – konie rydze³⁹, **strokate** i białe.

To odpowiada wersji LXX ψαρός ‘plamisty’⁴⁰ oraz Vulg. *varia*, przy czym jedno ze znaczeń łacińskiego wyrazu – ‘rodzaj sroki’ – koreluje z motywacją *strokaty* < *sroka*⁴¹.

³⁶ Ch. T. Lewis, Ch. Short, *A Latin Dictionary*, Oxford 1879, s. 991.

³⁷ *Larousse*, <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/ternir/77419#:~:text=verbe%20passif-,1.,objets%20d%27%C3%A9tain%20ternissent%20rapidement.&text=brillant%20-%20%C3%A9clatant%20-%20%C3%A9tincelant-,2.,sort%20terni%20de%20cette%20affaire> (14 XII 2024).

³⁸ SP XVI, t. 22, 1994, s. 259.

³⁹ Jednocześnie kolor określony przez rozpatrzone powyżej hebr. אָדָם pozostaje bez zmian – ‘rydzy’.

⁴⁰ И. Дворецкий, *Древнегреческо-русский словарь*, t. 2, s. 1795.

⁴¹ W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.

2.2. Kolor biały

Nominacje białego koloru można też podzielić na „naturalne” i „kulturowe”.

Głównym sposobem przedstawienia naturalnego białego koloru w MT jest rdzeń czasownikowy לָבַן ‘być / stać się białym’ i jego derywat przymiotnikowy לָבָן ‘biały’. Za tym, że oznaczają przede wszystkim naturalny kolor, przemawia w szczególności etymologiczny związek z nominacją mleka w języku arabskim⁴².

Należy powiedzieć, że czasownik ten jest używany głównie w charakteryzowaniu osoby i oznacza osiągnięcie duchowej czystości, jak np. w Ps 51(50), 9(7):

MT – וְתַשְׁטֵּחַנִּי בַחֲזֹנֹב וְאֶטְהַר חֲכָבֶטֶנִּי וּמַשְׁלֵג אֶלְבִּין ‘pokrop mnie hizopem, a stanę się czysty; obmyj mnie, a będę bielszy od śniegu’;

Leop. – Pokrop że mię Panie izopem, a będę oczyszcion; omyjesz mię, a będę **bielszy** niżli śnieg;

Radz. – Oczyszcź mię izopem i będę ochędożon; omyjesz mię, a nad śnieg będę **wybielon**;

Bud. – Oczyszczisz mię hizopem, a oczyszcion będę, omyjesz mię, a **bielszy** niż śnieg będę.

Wuj. – Pokropisz mię hizopem, a będę oczyszciony, omyjesz mię, a będę nad śnieg **wybielony**.

W klasycznych przekładach starożytności powyższy czasownik tłumaczony jest także za pomocą odpowiednich leksemów w znaczeniu ‘być / uczynić białym’: LXX – λευκαίνω, Vulg. – *dealbo*.

„Naturalny” biały kolor określa te same desygnaty, co i w przypadku „naturalnego” czerwonego koloru – sierść zwierzęcą, części ciała ludzkiego, żywność, por.:

Rdz, 30, 35 – o owcach Labana:

MT – לֹא-אֶשֶׁר-לָבָן ‘wszystkich, na których było trochę białego’;

Leop. – **białej** albo czarnej wełny;

Radz. – wszystkie co jaką **białą** odmianę miały

Bud. – wszystko na czym była **białość**;

Wuj. – **białej** albo czarnej wełny;

Rdz 49, 12 – o urodzie Judy:

MT – לְכוּ-שִׁנִּים מִחֶלֶב ‘i białe są żeby od mleka’;

Leop. (też Wuj.) – zęby jego **bielsze** niż mleko;

Radz. – zęby mu **zbieleją** w hojności mleka;

Bud. – **białe** zęby od mleka;

⁴² F. Brown et al., op. cit., s. 1262.

Wj 16, 31 – o mannie:

MT – וְהָיָה כְּקֶרַע גִּלְגָּל 'i jako nasiona kolendry była biała';

Leop. – bo było **białe** jakoby nasienie koriandrowe;

Radz. – iż była **biała** na kształt nasienia korjandrowego;

Bud. – a ta była jako nasienie koryandru **biała**;

Wuj. – a było jak nasienie koriandru **białe**;

i inne przykłady.

W LXX w tych wersetach konsekwentnie pojawia się przymiotnik λευκός 'jasny; biały', w Wulgacie zaś – *albus* o tym samym znaczeniu.

Jeśli chodzi o „kulturowy” biały kolor, czyli białe zabarwienie artefaktów, w języku hebrajskim nie było wyrazu dla samego koloru, ale istniały specjalne nominacje dla białej tkaniny. Najczęściej używanym słowem było בִּישׁוֹר 'bisior, bielony len egipski'⁴³. Inne znaczenie tego leksemu to 'marmur', badacze najczęściej są więc zgodni, że słowo to wprowadza do tekstu Starego Testamentu kolor biały, jeden ze świętych kolorów Przybytku.

Tłumacze polscy XVI w., widząc w takich fragmentach przede wszystkim materiał, być może niekoniecznie biały, por. *bisior* 'droga, miękka tkanina, najczęściej lniana, biała, niekiedy barwna i ozdobna'⁴⁴, nie zawsze wprowadzali do tekstu określenie białego koloru, ograniczając do nominacji materiału, jak np. w wersecie Wj 26, 1:

MT – וְאֵת־הַמִּשְׁכָּן תַּעֲשֶׂה עֹשֶׂר יְרֵיעֹת עֹשֶׂר מִשְׁוֹר 'i przybytek zrób z dziesięciu opon bisioru kręconego';

Leop. – przybytek tak uczynisz: dziesięć opon ze **lnu białego kręconego**;

Radz. – Nadto sprawisz przybytek z dziesięci opon **lnu kręconego**;

Bud. – przebytek uczynisz (z) dziesięciu opon z **bieli kręconej**;

Wuj. – Przybytek zaśię tak uczynisz. Dziesięć opon z **bisioru kręconego**.

W wszystkich tych fragmentach w LXX spotykamy βύσσος κεκλωσμένη 'cienki kręcony len'⁴⁵ i łac. *byssus retortus* o tym samym znaczeniu. Polskie *bisior* związane jest z tymi nominacjami pośrednio – uważa się, że podobno pochodzi od psł. **bisbr* 'perła' w wyniku kontaminacji semantycznej ze st.-pol. *bis* 'delikatne płótno', które z kolei pochodzi od wyżej wymienionego łac. *byssus*⁴⁶, po czym do struktury semantycznej pierwszego słowa weszło znaczenie 'cienki len, przeważnie biały'. Tak samo greckie βύσσος pochodzi od hebrajskiego

⁴³ Ibidem, s. 2572.

⁴⁴ SP XVI, t. 2, 1967, s. 153.

⁴⁵ B. A. Taylor, *Analytical Lexicon to the Septuagint*, Peabody (MA) 2009, s. 333.

⁴⁶ WSJP, https://wsjp.pl/haslo/do_druku/52649/bisior (20 V 2025).

בויץ o tym samym znaczeniu ‘cienki len’⁴⁷. Słowo בויץ w tekście Starego Testamentu tłumaczy się na język polski w ten sam sposób, jak i powyższe שש, por. 2 Krn 3, 14:

MT – וַיַּעַשׂ אֶת-הַפָּרֹכֶת תְּבֵלֶת וְאַרְגָּמָן וְכֶרְמִיל וְגִבִּיץ ‘i zrobił zasłonę z niebieskiej, i purpurowej, i czerwonej tkaniny, i z bisioru’;

Leop. – uczynił też zasłonę z modrego postawu z pawłoki, z jasno czerwonego karmazynu i z **bisioru**;

Radz. – Sprawił też i zasłonę z hiacyntu, z szarłatu, z jedwabiu i z **subtylnego lnu**;

Bud. – sprawił też y zasłonę z hiacyntu, z szarłatu, z jedwabiu i z **bieli**;

Wuj. – Sprawił też zasłonę z hiacyntu, z szarłatu, karmazynu i **bisioru**.

Znajdziemy w tekstach starotestamentowych jeszcze jeden wyraz pochodzący od rdzenia czasownikowego הָוַר ‘być/stać się białym; blednąć’⁴⁸, który oznacza szaty białego koloru – הָוַר, ale tylko w Księdze Estery (Est 1, 6; 8, 15). Ponadto w obu wyżej wymienionych wersetach oprócz tego użyte zostało także omówione powyżej בויץ, por. Est 1, 6:

MT – כָּרְפֶס וְתֵבֶלֶת אֲחִיזוּ בְּחִבְלֵי-בִיץ וְאַרְגָּמָן עַל-גִּלְגָּלִי כֶסֶף וְעִמּוּדֵי שֹׁשׁ ‘białe płócienne i niebieskie, zamocowane sznurami bisiorowymi i purpurowymi, wisiały na pierścieniach srebrnych i słupach marmurowych’;

Leop. – a i wisiały po wszystkich stronach opony powietrznej barwy i złotej i niebieskiej albo modrej barwy: zawieszone na sznurach bisiorowych i pawłociny, które było zawieszone przez obrączki słoniowej kości, a zawieszano je na słupach marmurowych;

Radz. – Kędy tam były opony białe, karmazynowe i hiacyntowe zawieszone na sznurzech ze lnu subtylnego i jedwabiu czerwonego na srebrnych kółcach, które było przybito na słupach marmurowych;

Bud. – I tam były opony białe, karmazynowe i hiacyntowe zawieszone na sznurach ze lnu subtylnego i jedwabiu czerwonego na srebrnych kółcach, które było przybito na słupach marmurowych;

Wuj. – I wisiały po wszystkich stronach opony białe i zielone, i hiancyntowe, zawieszone na sznurach bisiorowych i szarłatnych, które były przez kolca kości słoniowej przewleczone i na słupach marmurowych zawieszone.

Jak widać, w polskich tłumaczeniach pozostawiono oznaczenie koloru jedynie w pierwszym przypadku, gdy w MT zastosowano leksem הָוַר (*oppony powietrznej barwy, opony białe*), wprowadzając w przypadku בויץ nazwę tkaniny (*na sznurach bisiorowych, na sznurach ze lnu subtylnego*). Werset ten jest również interesujący, ponieważ zawiera jeszcze dwa określenia związane z białym kolorem.

⁴⁷ H. G. Liddell, R. Scott, op. cit., s. 296.

⁴⁸ F. Brown et al., op. cit., s. 763.

Po pierwsze, jest to wspomniane już שֹׁהַב , które w tym wersecie ma znaczenie ‘marmur’ (*na słupiech marmurowych*). Po drugie, znajduje się tu jeszcze jedna nominacja tkaniny – בְּרֶפֶס , ‘cienki, bielony len lub bawełna’, praktycznie *hapax*, która poza tym werselem występuje tylko w jednym rozdziale 2 Księgi Samuela (2 Sm 6, 14; 6, 16). Dlatego rozumienie tej nominacji dla tłumaczy XVI w. było trudne.

Przekładając בְּרֶפֶס , żaden z nich nie odnotował nominacji białej tkaniny, por. ‘barwy złotej, karmazynowe, zielone’. Jak wspomniano powyżej, tłumacze Biblii Radziwiłłowskiej najczęściej kierowali się hebrajskim MT, ale słowo to było im obce. Ich tłumaczenie zawiera wyraz *karmazynowe* (‘czerwone’), co częściowo przypomina wymowę leksemu hebrajskiego כַּרְפָּס – [karpas], ale jeszcze bardziej formę przedstawioną w Wulgacie – *carpasini*, co nasuwa podejrzenie, że w trudnych przypadkach używali tekstu łacińskiego. Warto zauważyć, że taka forma występuje także u Budnego⁴⁹, który zarzucał tłumaczom brzeskim posługiwanie się wersjami wtórnymi.

Jakub Wujek zastosował tu przymiotnik o zupełnie innym znaczeniu – ‘zielone’, co wyraźnie wskazuje na użycie LXX – choć w większości kopii w tym wersecie pojawia się $\kappa\alpha\rho\acute{\alpha}\sigma\iota\nu\omicron\varsigma$, słowo, z którym leksem hebrajski jest genetycznie powiązany, w *Codex Alexandrinus* ta pozycja jest reprezentowana przez formę $\sigma\mu\alpha\rho\alpha\gamma\delta\iota\tau\omicron\nu$ ⁵⁰, por. $\sigma\mu\acute{\alpha}\rho\alpha\gamma\delta\omicron\varsigma$ ‘przezroczysty zielony kamień szlachetny’.

Trudno powiedzieć, które wydanie Wulgaty zostało użyte w tłumaczeniu Biblii Leopoldy, gdyż w omawianym miejscu pojawia się słowo ‘złotej’, nie ma jednak wątpliwości, że była to wersja łacińska, bo właśnie łacińska konstrukcja *aerii coloris* (Vulg. 713), za pomocą której przetłumaczono בְּרֶפֶס , odpowiada wyrażeniu ‘powietrznej barwy’ w Biblii Leopoldy.

2.3. Kolor zielony

Rzeczywiście przymiotnik ze znaczeniem ‘zielony’, o którym wspomniano wyżej, w takim kontekście mógł pojawić się dopiero pod wpływem innego tekstu niż MT. W tym ostatnim występuje kilka słów o podobnym znaczeniu, ale wszystkie odnoszą się wyłącznie do oznaczeń roślin – trawy i drzew, określając stan żywego obiektu przyrodniczego, co jest charakterystyczne dla różnych języków: „W wielu

⁴⁹ Należy jednak powiedzieć, że nie możemy być do końca pewni, że to tłumaczenie Budnego, a nie sugestia jego redaktorów.

⁵⁰ LXX, s. 953.

językach świata najbliższy odpowiednik angielskiego słowa *green* jest morfologicznie lub etymologicznie spokrewniony ze słowami oznaczającymi trawę, zioła lub roślinność w ogóle⁵¹.

Jednym z tych słów jest רָעָנָן, pochodzące od rdzenia czasownikowego mającego znaczenie ‘być zielonym’, które może występować w zdaniu zarówno jako czasownik (tylko Hi 15, 32), jak i przymiotnik ‘bujny, świeży, zielony’⁵², najczęściej używany do określenia drzew lub ich liści w całym pięknie ich rozwoju, por. Pwt 12, 2:

MT – וְתַחַת כָּל־עֵץ רָעָנָן ‘i pod każdym drzewem rozłożystym’;

Leop. – y pod kożdem drzewem **gałęzistym**;

Radz. – a także i pod każdym drzewem **zielonem**;

Bud. – pod każdym drzewem **oganistym**⁵³;

Wuj. – i pod każdym drzewem **gałęzistym**.

Wydaje się, że w tym przypadku trudno jest określić, z jakiego oryginału korzystali się tłumacze, ponieważ LXX i Wulgata, tak jak i MT, nie przedstawiają określeń kolorystycznych, por. δένδρου δασέος, gdzie δασός oznacza m.in. ‘pełen liści’⁵⁴ oraz *lignum frondosum*, gdzie *frondosus* – ‘bogaty w liście’⁵⁵.

2.4. Kolor niebieski / granatowy

Oznaczenia koloru niebieskiego są szczególnie interesujące, ponieważ, jak już wzmiankowano, kolorystyka biblijna znajdowała się na początku IV stadium rozwoju według schematu Berlina-Kaya, natomiast jednostki ze znaczeniem ‘niebieski / granatowy’ pojawiają się dopiero w V stadium. Jednak w tłumaczeniach szesnastowiecznych spotykamy nominacje koloru z tym znaczeniem, co świadczy o dążeniu do poszerzenia palety barw w porównaniu z MT, w którym w wielu kontekstach nie udaje się jednoznacznie określić kolor.

W wersecie Wj 25, 4, omawianym powyżej, występuje słowo תְּכֵלֶת, tradycyjnie definiowane jako ‘fioletowy; fioletowa nić; fioletowa tkanina lub substancja’⁵⁶, nominacja prawdopodobnie wywodząca się od słowa תְּשֻׁלֶּת, czyli nazwy mięczaka *unguis odoratus*, z którego wytwarzano barwnik. Trudno w tym przypadku jednoznacznie określić

⁵¹ A. Wierzbicka, op. cit., s. 117.

⁵² F. Brown et al., op. cit., s. 2304.

⁵³ *oganisty* ‘rozłożysty, pełny gałęzi’, SP XVI, t. 21, 1992, s. 45.

⁵⁴ B. A. Taylor, op. cit., s. 17.

⁵⁵ И. Дворецкий, *Латинско-русский словарь*, Москва 2000.

⁵⁶ F. Brown et al., op. cit., s. 2597.

barwę i jej rozumienie przez współczesnych. Średniowieczny komentator proponuje następującą interpretację: „wełna barwiona krwią chillazona [zwierzęcia – A.K.], mająca kolor niebieski”⁵⁷, współczesny badacz również definiuje tę barwę jako ‘niebieską purpurę’ i stwierdza jej dominujący związek z kolorystyką tkanin do celów sakralnych⁵⁸.

W tekście LXX תְּכָלֶת jest konsekwentnie oddawane przez słowo ὑάκινθος, oznaczające ‘ubranie farbowane na kolor hiacyntowy’⁵⁹. Słownik nie wskazuje bezpośrednio, jaki to kolor, ale za poglądem, że jest to raczej kolor ciemny, przemawia w szczególności znaczenie powiązanego z nim łacińskiego słowa *vaccinium* ‘czarne jagody’⁶⁰. W samej Wulgacie na tym miejscu znajduje się *hiacynt* ‘kolor ciemnoniebieski lub fioletowy’⁶¹.

Pozostaje jednak pewna wątpliwość co do natury koloru przedstawionego w tłumaczeniu greckim. W językach, które zapożyczyły powyższe słowo z greki, np. w arabskim, *yāqūt* to zarówno szafir, jak i rubin (stąd rosyjskie *яхонт* o tym samym znaczeniu)⁶², natomiast Oxford Dictionary⁶³ określa greckie *huákinthos* jako ‘fioletowy lub ciemnoczerwony’.

Polscy tłumacze szesnastowieczni też podeszli do prezentacji tego koloru w różny sposób. Zatem w cytowanym już wersecie Wj 25, 4 תְּכָלֶת zostało przetłumaczone jako *szaty jedwabne modrej barwy* (Leop.); *hiacynt* (Radz., Wuj.); *jedwab modry* (Bud.), gdzie *modry*, przymiotnik reprezentowany głównie na obszarze północno-zachodniej Polski, ma znaczenie ‘intensywny niebieski, ciemnoniebieski’⁶⁴, a wyraz *hiacynt* *Słownik polszczyzny XVI w.* na podstawie różnych kontekstów definiuje jako ‘tkanina jedwabna koloru hiacyntu lub z niej sporządzona szata kapłana w Starym Zakonie: ciemnoczerwonego z odcieniem fioleto lub czerwonawożółtego, purpura fioletowa’⁶⁵.

⁵⁷ Rashi, https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/9886/showrashi/true (14 XII 2024).

⁵⁸ T. Sikora, op. cit., s. 53.

⁵⁹ B. A. Taylor, op. cit., s. 548.

⁶⁰ R. Beeks, *Etymological Dictionary of Greek*, vol. 2, Leiden–Boston 2010, s. 1523.

⁶¹ J. F. Niermeyer, *Mediae Latinitatis lexicon minus*, Leiden 1976, s. 488.

⁶² П. Черных, *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. 2, Москва 1994.

⁶³ T. F. Hoad, *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford 1996, s. 223.

⁶⁴ A. Zaręba, op. cit., s. 38; WSJP, <https://wsjp.pl/haslo/podglad/88308/modry> (20 V 2025).

⁶⁵ SP XVI, t. 8, 1974, s. 344.

Jednak już w następnym wersecie Księgi Wyjścia (25, 5) w niektórych polskich tłumaczeniach pojawiają się inne nominacje niebieskiego koloru, por.:

Leop. – skóry baranie poczerwienione i skóry też **niebieskiej** barwy;

Wuj. – i skóry baranie czerwono farbowane, i skóry **fiolkowe**.

Jak widać, występują one w tłumaczeniach opartych na Wulgacie. Jednakże w innych, przy których został wykorzystany tekst hebrajski, spotykamy zupełnie inne propozycje:

Radz. (też Bud.) – skóry baranie czerwono farbowane, skóry **borsukowe**.

Różnice wynikają z tego, że werset ten reprezentuje st.-hebr. שֶׁחָמֵר, używane w odniesieniu do garbowanej skóry niezidentyfikowanego zwierzęcia – ‘rodzaj skóry zwierzęcia i, być może, samo zwierzę, prawdopodobnie diugon’⁶⁶. Nie jest jasne, jaki to kolor – nawet W. Gesenius pisał, że ‘starożytne wersje rozumiały to słowo jako oznaczenie koloru skóry (LXX ὑακινθίνα, chaldejskie i syryjskie *rubra*, *czerwony*) [– –]; jest to jednak tylko przypuszczenie i nie opiera się na etymologii ani na pokrewnych językach’⁶⁷. Raszi natomiast podkreślał, że kolor jest nieokreślony: „Był to gatunek zwierzęcia, który istniał tylko przez [krótki – A.K.] czas i miał wiele kolorów (גִּנִּים). Dlatego [Onkelos – A.K.] tłumaczy [go] גִּנִּים, ponieważ się raduje (שִׂשְׂוֹן) [ס i ש są często wymienne – A.K.] i przechwala się jego cieniami (גִּנִּים)”⁶⁸. Gwoli prawdy należy powiedzieć, że słowo גִּנִּים, do którego nawiązuje Raszi, przy oznaczeniu koloru zwykle tłumaczy się jako ‘szkarłat’⁶⁹. Jednak w niektórych wydaniach Wulgaty pojawia się tu słowo *hyacinthus*, które w średniowiecznej łacinie oznacza ‘kolor ciemnoniebieski lub fioletowy’, co znalazło odzwierciedlenie w tłumaczeniach, gdzie podstawą była wersja łacińska.

Definicja *skóry borsukowe*, użyta przez tłumaczy Biblii Radziwiłłowskiej i Szymona Budnego, również wyraźnie wskazuje na zastosowany oryginał i nie jest to MT. Takie wyrażenie znajdziemy w Biblii Jana Kalwina – *et peaux de taissons* (Calv. 154), gdzie ostatniego słowa w języku staro- i średniofrancuskim używano na określenie

⁶⁶ F. Brown et al., op. cit., s. 2592.

⁶⁷ W. Gesenius, op. cit., s. 1127.

⁶⁸ Rashi, https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/9886/showrashi/true. (14 XII 2024).

⁶⁹ M. Jastrow, *A Dictionary of the Targum, the Talmud Babli and Yerushalmi, and Midrashic Literature*, London–New York 1903, s. 1009.

borsuka⁷⁰. I choć współcześni badacze nie sądzą, aby zespół tłumaczy Biblii Radziwiłłowskiej „świadomie nawiązywał do kalwińskiego przekładu z XVI wieku”⁷¹, pewne ślady tego da się znaleźć. Ponadto Budny, który, jak już wskazano wyżej, zarzucał tłumaczom brzeskim wykorzystanie tekstu kaznodziei genewskiego, sam jednak pożyzył wariant przetłumaczenia niejasnego słowa⁷². Dodać jednak należy, że w jednym z przypadków użycia słowa שחור wybrał inną wersję – *obułem cię w safijan* (Bud.: Ez 16, 10), dodając na marginesie: Wł. [właściwie]: *w Tachas*⁷³, co niektórzy przekładają barsukiem, ujawniając tym samym wszystkie źródła swojego tłumaczenia.

2.5. Kolor czarny

Nominacje czerni w Starym Testamencie są reprezentowane przez dwa rdzenie i w obu przypadkach chodzi o „naturalny” kolor. Pierwszym przymiotnikiem (liczonym w kolejności występowania w MT) jest חור, pochodzący od niezachowanego rdzenia ze znaczeniem ‘być ciepłym’, który to przymiotnik używa się jedynie do określenia koloru owczej wełny w Rdz 30: 32, 33, 35, 40. Współcześni badacze uważają, że oznaczało to kolor pośredni między brązowym a czarnym⁷⁴, ale Raszi w swoim komentarzu do odpowiedniego wersetu twierdził, że był to raczej odcień czerwonego koloru⁷⁵.

Właśnie na takie rozumienie orientowali się tłumacze Biblii Radziwiłłowskiej, gdyż w ich przekładzie występuje przymiotnik ‘płowy’, por. Rdz 30, 31:

Radz. – A tak co się nie najdzie pstrego albo strokatego między kozami, a **płowego** między barany, to niechaj mnie będzie poczytano za złodziejstwo.

W języku polskim XVI w. przymiotnik ten miał znaczenie ‘różne kolory zbliżone do jasnobrunatnego’⁷⁶, jednak niektóre jego kolokacje pozwalają domniemywać obecność czerwonego odcienia.

⁷⁰ F. Godefroy, *Dictionnaire l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IX au XV siècle*, Paris 1892, s. 631.

⁷¹ I. Kwilecka, *Biblia Brzeska, jej dzieje i znaczenie*, „Nauka”, 3, 2006, s. 115.

⁷² Zob. przyp. 51.

⁷³ Transkrypcja שחור.

⁷⁴ *Blue letter Bible*, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/h2345/kjv/wlc/0-1> (14 XII 2024).

⁷⁵ Rashi, https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/8225/showrashi>true (14 XII 2024).

⁷⁶ SP XVI, t. 24, 1996, s. 437.

Pozostałe polskie tłumaczenia biblijne też nie wykazują jedności co do tego wyrazu. W Biblii Leopolity omawiany wyraz חורם konsekwentnie tłumaczy się jako *czarny*, co można wytłumaczyć pracą redaktorską samego Jana Leopolity, która była bardzo istotna:

Leop. – I wszystko, co by nie było nakrapiane albo pstre a **czarne**, tak w owcach, jako w kozach, za złodziejstwo mi przyczytasz.

Ujednolicenie nazw znajdujących się w sąsiednich wersetach jednego rozdziału biblijnego rzeczywiście wydaje się oczywiste, jednak takiej pracy nie dokonano w Biblii Jakuba Wujka, która również została poddana obróbce redakcyjnej. Zatem Rdz 30: 32, 33, 35 wyglądają w tym tłumaczeniu następująco:

Wuj. – a cokolwiek **płowego**, blachowanego i pstrego będzie, tak między owcami jako i między kozami, będzie zapłata moja;

Wuj. – A wszystko, co nie będzie pstre ani blachowane, ani **płowe**, tak między owcami, jako i kozami, złodziejstwo mi zadadzą;

Wuj. – a wszystkie trzodę jednostajnej barwy, to jest białej albo **czarnej** wełny, oddał w ręce synom swoim;

Wuj. – a wszystkie były białe i **czarne** Labanowe, insze zaś wszystkie Jakobowe.

Taka kolejność odpowiada niektórym redakcjom Wulgaty, gdzie w wersetach Rdz 30: 32, 33 znajduje się przymiotnik *rufus*, natomiast w pozostałych *niger* (Vulg. 44). Ciekawie, że Szymon Budny, konsekwentnie używając w wersetach Rdz 30, 32–34 przymiotnika ‘płowy’, w ostatnim wykorzystał wyraz ‘czarny’:

Bud. – wszystko na czym była białość i wszystko **czarne** między owcami... dał do ręki synów swych.

Drugim koloronimem ze znaczeniem ‘czarny’ jest przymiotnik שחור, utworzony od czasownika שחך ‘być czarnym’⁷⁷ i zachowujący semantykę rdzenia czasownikowego. Mory Almalech uważa, że mimo jego małej frekwencji (9 razy w całym tekście), to właśnie ten koloronim stanowi podstawowe określenie koloru czarnego w Starym Testamencie⁷⁸. Jest to także nominacja „naturalnego” koloru, gdyż służy do określenia koloru włosów i skóry ludzi, a także koloru koni. Polskie przekłady wykazują jedność w zakresie środków jego wyrażenia, por. Pnp 5, 11:

⁷⁷ F. Brown et al., op. cit., s. 2447. W Starym Testamencie ten czasownik to hapaks, ponieważ używa się tylko w Księdze Hioba (30, 30), zawierającej zresztą ponad 60 hapaksów.

⁷⁸ M. Almalech, *The Cultural Unit Black in the Old Testament*, w: *Discourses on Colour*, ed. by D. Gonigroszek, Piotrków Trybunalski 2018, s. 28.

Leop. (Wuj.) – włosy jego jako latorośli palmowe, **czarne**, jako kruk;

Radz. – czupryna jego kędzierzawa, a **czarna** jako kruk;

Bud. – kędzierze jego kępiaste, a **czarne**, jako kruk.

Przy nominacji koloru sierści koni pojawia się inny przymiotnik, również ten sam u wszystkich tłumaczy, por. Za 6, 6:

Leop. – Ten wóz, w którym byli **wrone** konie, wychodziły do ziemie na północy;

Radz. – A w którym były konie **wrone**, wychodziły ku północy;

Bud. – W którym konie **wrone**, (ten) wynidzie do ziemie północnej;

Wuj. – W którym były konie **wrone**, wychodziły do ziemie Północnej.

Należy jednak zwrócić uwagę na werset Kpł 13, 31, gdzie mimo identyczności leksemów w tekstach przedstawiono całkowicie odmienne znaczenia kolorystyczne. W wersjach orientujących się na MT mówi się o braku czarnego koloru:

Radz. – Ale jesliby obaczył kapłan, iż on parch nie jest głębiej w skórze, a **nie byłby w niem włos czarny**, tedy czleka onego, który ma na sobie parchy, zamknie go osobno przez siedm dni;

Bud. – Zaś gdy ujrzy ofiarownik sadiel wygryzienia, lecz na wejrze nie będzie głębszy niż skóra y **nie będzie włosu czarnego**, tedy zamknie ofiarownik (mającego) sadeł wygryzienia (na) siedem dni.

Natomiast w tych, gdzie podłożem była Wulgata, odwrotnie, mówi się o obecności czarnych włosów:

Leop. – Ale jesliby **uzrzał** miesce nakażenia równe innemu ciału y **włosy czarne**; zamknie je przez siedm dni;

Wuj. – Ale jeśli **ujrzy** miejsce zmayı równe bliskiemu ciału i **włos czarny**, zamknie go przez siedm dni.

W obu przypadkach oryginały zostały przekazane z dużym stopniem dokładności: w MT jest negacja – שֵׁעָרָא שְׁחֵרָא, dosłownie ‘włos czarny nie ma’, natomiast w łacińskim znajduje się dodatnia konstrukcja – *Sin autem viderit et locum maculae aequalem vicinae carni et capillum nigrum recludet eos septem diebus* (Vulg. 151).

W LXX znajdziemy zupełnie inną formę – ξανθίζουσα ‘zółciejąca’, imiesłów czasownika ξανθίζω z negacją. Ta sama forma przedstawiona jest też w następnym wersecie (Kpł 13, 32) i bez negacji w poprzednim (Kpł. 13, 30), ale w obu tych przypadkach w odróżnieniu od Kpł 13, 31, w tekście hebrajskim znajduje się wyraz צָהָב ‘złoty, żółty’, hapax, które występuje trzykrotnie tylko w wersach Kpł 13, 30–36⁷⁹. To jedyne użycie nominacji żółtego koloru w Starym Testamencie, ponieważ, jak już wspomniano, kolorystyka

⁷⁹ F. Brown et al., op. cit., s. 2042.

biblijna pojawiła się dopiero na początku IV stadium rozwoju, gdzie, według schematu Berlina-Kaya, występuje tylko koloronim ze znaczeniem ‘złoty’.

Wersety te omawiają metodę ustalania trądu na skórze głowy. Logika tekstu greckiego jest następująca: jeśli na wrzodzie rosną złotożółte włosy, jest to trąd (Kpł 13, 30), jeśli włosy nie są złotożółte, jest nadzieja na ustąpienie trądu, pacjenta należy obserwować przez 7 dni (Kpł 13, 31), jeśli po tym czasie nie pojawią się złotożółte włosy, wówczas obserwację kontynuuje się przez kolejne 7 dni (Kpł 13, 31) i wtedy można podjąć decyzję. W MT ta logika zostaje naruszona, gdyż w wersecie Kpł 13, 31 mówi się o wątpliwościach wynikających z braku nie złocisto-żółtych, lecz czarnych włosów, a później w wersecie Kpł 13, 37 pojawienie się czarnych włosów staje się głównym kryterium wyzdrowienia (w tekście greckim występuje tu także przymiotnik μέλας ‘czarny’). To zamieszanie doprowadziło Rasziego do obszernego wyjaśnienia w swoim komentarzu, którego sedno jest takie, że „zamiast oczekiwanego יָרֵא, ‘lub’, Tora używa], wszechstronnego terminu nominującego żółte i rude włosy na wrzodzie jako oznakę czystości, podobnie jak czarne włosy”⁸⁰. Różnica między LXX i MT wynika najprawdopodobniej z tego, że w tłumaczeniu na język grecki wykorzystano inną redakcję tekstu hebrajskiego niż tę, która stanowiła podstawę Starego Testamentu Masoretów. W Wulgacie problem został rozwiązany poprzez wyeliminowanie negacji, dlatego obecność czarnego włosa na wrzodzie daje powód do wątpliwości, czy jest to wrzód trądu. Warto zauważyć, że później, w Neo-Wulgacie, przywrócono negację.

3. Wnioski

Na początku artykułu wskazano przyczyny, które zazwyczaj decydują o rozbieżnościach pomiędzy starożytnymi tekstami sakralnymi a ich późniejszymi tłumaczeniami, a także pomiędzy samymi tłumaczeniami. Podane przykłady nominacji kolorów pokazują, że główne różnice w tym przypadku ujawniają się na dwóch podstawowych płaszczyznach. Pierwszą, najbardziej oczywistą, można nazwać językową – wynika ze zbyt dużej różnicy pomiędzy językami należącymi do różnych rodzin. Druga – pozajęzykowa – oparta jest na różnicy wyznaniowej, m.in. skutkuje wyborem odmiennych źródeł pierwotnych.

⁸⁰ Rashi, https://www.chabad.org/library/bible_cdo/aid/9914/showrashi/true (14 XII 2024).

Jak się okazuje, składnik pozajęzykowy, który decyduje o wyborze oryginału, determinuje przede wszystkim różnice w nominacjach kolorystycznych, jakie trzeba było tłumaczyć. A rozbieżności pomiędzy oryginałami a tłumaczeniami wynikają przede wszystkim z różnic w systemach językowych – obecności większej lub mniejszej liczby jednostek językowych nadających się do nazewnictwa kolorów. Z biegiem czasu w językach pojawia się coraz więcej możliwości nominacji kolorów, zarówno obiektów naturalnych, jak i artefaktów, co znajduje odzwierciedlenie w tekście przekładu.

Mówiąc jednak o czynnikach językowych, należy mieć na uwadze także mniej oczywiste osobliwości systemu leksykalnego. Motywacja słowa może być widoczna przy tworzeniu starożytnych tekstów. Wiele koloronimów MT reprezentuje nie tylko kolor, ale też barwę określonej tkaniny, czy nawet tkaninę o określonej barwie, a w większości przypadków przejawia się głębsza motywacja wskazująca na proces uzyskiwania samego barwnika. Podczas tłumaczenia ta motywacja zachowuje się nawet w przypadku braku pokrewieństwa między leksemami. Warunkiem jej zachowania jest podobieństwo nie językowe, lecz kulturowe, co widać przy porównaniu MT z LXX, a także częściowo z polskimi tłumaczeniami, gdzie w etymonach wyrazów znajduje się jeszcze wzmianka o starożytnych technologiach. Jednak proces zaniku motywacji jest nieunikniony zarówno w przypadku systemu językowego, jak i w przypadku tekstów, co widać na przykładzie nominacji koloru czerwonego, gdy zacierają się różnice między „naturalnym” a „kulturalnym”, natomiast słowo ‘czerwony’ staje się uniwersalną nominacją koloru.

Bibliografia

Źródła i skróty

- Bud. – *Biblia, to iest księgi Starego i Nowego przymierza z nowu z ięzyka ebrejskiego, greckiego, łacińskiego prełożona z predmową S. Budnego, jako tłumacza*, Nieśwież 1570; Zasław 1570–1572
- Calv. – *La Bible Française de Calvin*, t. 1: *Livres de L'ancien Testament*, Paris 1897
- Leop. – *Leopolita. Faksimile der Ausgabe Krakau 1561*, Paderborn et al. 1988
- LXX – *Septuaginta. Id est Vetus Testament graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahls*, Stuttgart 1979.
- Ostrog. – *Библия*, Остргор 1581

- Radz. – *Biblia Święta, to iest księgi Starego y Nowego Zakonu własnie z żydowskiego, greckiego i łacińskiego na polski język z pilnością i wiernie wyłożone*, Brześć Litewski 1563
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, <https://doroszewski.pwn.pl> (20 V 2025)
- SP XVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku, t. 1–*, Wrocław–Warszawa 1956–
- SW – *Słownik języka polskiego*, t. 5, red. J. Karłowicz et al., Warszawa 1912
- Vulg. – *Biblia Sacra. Iuxta Vulgatam Versionem*, Stuttgart 1994
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego* (Kraków), <https://www.wsjp.pl> (20 V 2025)
- Wuj. – *Biblia w przekładzie J. Wujka z 1599 r. Transkrypcja typu B*, Warszawa 2000

Opracowania

- Almalech M., *Colors as a Semiotic Tool for Bible Analysis*, w: *Sign, Method and the Sacred. New Directions in Semiotic Methodologies for the Study of Religion*, ed. by J. Cronbach Van Boom, T.-A. Pöder, Berlin–Boston 2021, s. 243–266
- Almalech M., *The Cultural Unit Black in the Old Testament*, w: *Discourses on Colour*, ed. by D. Gonigroszek, Piotrków Trybunalski 2018, s. 27–60
- Almalech M., *Cultural Unit Red in the Old Testament*, „Language and Semiotic Studies”, 9, 2023, 1, s. 104–142
- Beeks R., *Etymological Dictionary of Greek*, vol. 2, Leiden–Boston 2010
- Bieńkowska D., *Jak Jakub Wujek Pismo święte na język polski przekładał*, „Bobolanum”, 9, 1998, s. 26–32
- Blue Letter Bible*, <https://www.blueletterbible.org> (14 XII 2024)
- Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005
- Brown F. et al., *Enhanced Brown-Driver-Briggs Hebrew and English Lexicon, with an Appendix Containing the Biblical Aramaic, Based on the Lexicon of W. Gesenius as Translated by E. Robinson, by F. Brown, with the Cooperation of S. R. Driver and Ch. A. Briggs*, Oxford 1977 (Washington 2000)
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1985
- Eco U., *How Culture Conditions the Colours We See*, w: *On Signs*, ed. by M. Blonsky, Baltimore 1996, s. 157–175
- Frick D. A., *Polish Sacred Philology in the Reformation and the Counter-Reformation*, Los Angeles–London 1989
- Gesenius W., *Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament Scriptures*, Cambridge–Boston 1882
- Godefroy F., *Dictionnaire l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IX au XV siècle*, Paris 1892
- Górski K., *Biblia polska do r. 1632*, w: *Fragen der polnischen Kultur in 16. Jahrhundert*, hrsg. von R. Olesch, H. Rothe, Giessen 1980, s. 172–181

- Gradwohl R., *Die Farben im Alten Testament*, Berlin 1963
- Hoad T. F., *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford 1996
- Jastrow M., *A Dictionary of the Targum, the Talmud Babli and Yerushalmi, and Midrashic Literature*, London–New York 1903
- Kossowska M., *Biblia w języku polskim*, t. 1, Poznań 1968
- Kwilecka I., *Biblia Brzeska, jej dzieje i znaczenie*, „Nauka”, 3, 2006, s. 112–121
- Kwilecka I., *Problem autorstwa przekładu Apokryfów w Biblii Szymona Budnego z 1572 roku*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 33, 1996, s. 47–64
- Larousse, <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/ternir/77419#:~:text=verbe%20passif-,1.,objets%20d'%C3%A9tain%20ternissent%20rapide-ment.&text=brillant%20-%20%C3%A9clatant%20-%20%C3%A9tincelant-,2.,sort%20terni%20de%20cette%20affaire> (14 XII 2024)
- Leszczyński R. M., *Biblia brzeska – ewangelicka czy antytrynitarna?*, w: idem, *Biblia brzeska – historia, język, teologia*, Łódź 2013, s. 55–104
- Lewis Ch. T., Short Ch., *A Latin Dictionary*, Oxford 1879
- Liddell H. G., Scott R., *A Greek-English Lexicon*, Oxford 1901
- Linde S. B., *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1812
- Łuczak A., *Droga Szymona Budnego do krytycznego wydania Nowego Testamentu z 1574 roku*, Warszawa 2016
- Niermeyer J. F., *Mediae Latinitatis lexicon minus*, Leiden 1976
- Rashi, *The Complete Jewish Bible with Rashi Commentary*, https://www.chabad.org/library/bible_cdo (14 XII 2024)
- Sikora T., *Symbolika barw w mistyce żydowskiej. Prolegomena*, „Studia Judaica”, 6, 2003, 2 (12), s. 47–77
- Sobczykowa J., *O naukowej polszczyźnie humanistycznej złotego wieku. Wujek – Budny – Murzynowski*, Katowice 2012
- Taylor B. A., *Analytical Lexicon to the Septuagint*, Peabody (MA) 2009
- Thayer's Greek Lexicon, <https://www.blueletterbible.org> (14 XII 2024)
- Vaan de M., *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden–Boston 2008
- Wierzbicka A., *The Meaning of Colour Terms. Semantics, Cultures and Cognition*, „Cognitive Linguistics”, 1, 1990, 1, s. 99–150
- Zaręba A., *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*, Wrocław 1954
- Дворецкий И., *Древнегреческо-русский словарь*, т. 1–2, Москва 1958
- Дворецкий И., *Латинско-русский словарь*, Москва 2000
- Лабынцяў Ю., *Пачатае Скарынам*, Мінск 1990
- Черных П., *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. 2, Москва 1994

Old Testament Colour Terms in Polish Sixteenth-Century Translations of the Bible

This article aims to examine colour terms in Polish translations of the Old Testament made in the sixteenth century. Colour terms were selected from the texts of four complete Bible translations: the one made by Jan Leopolita (1561), in the so-called Radziwiłł (or Brzeska) Bible (1563), and in the translation by Szymon Budny (1572) and Jakub Wujek (1599), in which case the original language (Hebrew, Greek, Latin) and the translation language (Middle Polish) not only belong to different groups but also to different language families. The main differences between the translations emerge on two levels: a non-linguistic level influenced by religious differences, which affects the choice of sources, and a linguistic level characterised by varying numbers of linguistic units suitable for colour naming. With the passage of time, languages offer more and more possibilities for naming colours of both natural objects and artefacts, which is reflected in the translated text. It has also been observed that the underlying motivation of a word, evident in the creation of ancient texts, often vanishes during translation, which can result in a distortion of the original text's meaning.

Alla Kozhinowa – prof. dr hab., pracuje w Instytucie Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk. Autorka ponad 300 prac, w tym monografii *Славянские библейские переводы в лексическом и грамматическом аспектах* (2009), współautorka prac *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (red. J. Bartmiński), t. 3: *Praca* (2016); *Tefsir Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Komentarz filologiczno-historyczny* (red. C. Łapicz et al.) (2022). Zainteresowania naukowe: historia języków słowiańskich, języki mniejszości narodowych zamieszkałych na terenach słowiańskich, etnolingwistyka, translatoryka.

Alla Kozhinowa – professor, employee of the Institute of Polish Language, Polish Academy of Sciences. Author of over 300 works, including the monograph *Slavânskie biblejskie perevody v leksičeskom i grammatičeskom aspektah* [Slavonic Biblical translations in lexical and grammatical aspects] (2009), co-author of *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* [Axiological Lexicon of the Slavs and Their Neighbours] (ed. by J. Bartmiński), vol. 3: *Praca* [Work] (2016); *Tefsir Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego* [Tefsir of the Tatars of the Grand Duchy of Lithuania], vol. 1: *Komentarz filologiczno-historyczny* [Philological and Historical Commentary] (ed. by C. Łapicz et al.) (2022). Research interests: history of Slavic languages, languages of national minorities inhabiting Slavic territories, ethnolinguistics, translation studies.

E-mail: alla.kozhinowa@ijp.pan.pl